

jain mélyíti el. Gondolunk itt elsősorban a jellem kettős rétegéről szóló fejezetre. Jellemünk ősi, alaprétegét az eredeti, ösztönös, öröklött, velünk született hajlamok alkotják. Ezeket a szellemi készségeket, mint későbbi egyéniségünk csíráit az iskola, a nevelés, környezet és életviszonyok befolyásolják. Ezeknek a formáló hatásoknak az ereje bizonyos mértékig módosítja, nemési i a természeti adottságokat és kialakítja bennünk az erkölcsi értelemben vett jellemet. Így fejlődik ki személyiségünkben a nevelői ráhatások, önnevelés, fegyelmezés és gyakorlás következtében az állatias természetességű, gátlástalan, primitív ember helyébe az eszmék szolgálatában álló kultúrember. Márpedig minden nevelő tevékenységünk célja ez az etikai jellegű „fajnevelés”.

A fajiság kérdésén belül a szerző nemcsak a történeti kialakulást kíséri figyelemmel, nemcsak az asszimilációnak elméleti lehetőségeit ismerteti, hanem pedagógiai szempontból is tárgyalja a fajnevelésnek (eugenika) pozitív és negatív feladatát; következetesen érvényesítve a keresztény világnézet erkölcsi alapelvei. A tárgy természetéből és az író világnézeti célzatosságából magyarázható, hogy fejtegetéseiben sokszor a tudományos, kutató tárgyilagosság pozitív jellegét az erkölcsi előadás oktató hangneme vállalja fel.

Az emberfajok antropológiáját a szerző a kutatásnak és a leletanyagnak mai állapotában csak körvonalazni tudja. Így tehát itt inkább az embertannak vázlatos rajzát kapjuk. Mír részletesebb a magyarság faji képeinek Bartucz könyve alapján való elemzése, melyből megtudjuk, hogy fajilag a magyarság legjellegzetesebb alkotó eleme a turánid-kaukázusi-mongol faj. De nagy százalékban feltalálható benne a kelet-balti, dinári és alpi fajoknak csont, vérségi, haj, bőrzsin és koponyaalkat sajátossága.

Nagy érdeme a szerző íráskészségének és kifejező erejének gazdagsága és az elvont tételeknek is színes, szemléletes kifejtése. Bár néha az az érzése a szerző okfejtését okulni vágyó készséggel követő olvasónak, hogy a kétségtelenül bő szempontú érvelései és cáfolatai kifejezőbbek, hatásosabbak lennének, ha olykor tömörebb rövidséggel fogalmazta volna őket.

A mű gondolatmenete még a problémafölvetések körében mozog. Ebben valóban gazdag és sokrétű és így jelentőségét is a sokoldalú problémalátás adja meg. Különösen áll ez a fajpszichológiára vonatkozó megoldási kísérleteiről. De amit például a főbb emberfajok lelki alkatáról ír, az csupa közismert általánosság. Bár a cím a teljes kérdéskomplekszus tisztázását és a rávonatkozó új eredmények rendszerezését engedi remélni, viszont a szerzőnek visszatérő felelete több újszerűbb kérdésre még ez: „Egyelőre még ignoramus”. Pedig az olvasót nagyon érdekelnék a fajiságnak bonyolult biológiai, fiziológiai és lélektani vonatkozásai, ha Somogyi tájékoztatná róluk akkor, amikor a konkrét kutatások eljutnak a felelet-adhatás és megoldhatóság előrehaladottabb állapotába.

A mű jelentősége tehát az, hogy a nagyközönséget az eddigi fajkutatás eredményeiről módszeres pedagógiai keretek közt és komoly nemzeti-keresztény szemzőből tájékoztatja egy összefoglaló áttekintésben.

Visy József.

Péter Zoltán: Világnézettani alapvetés. (Debrecen, 1939. Szerző kiadása. Megjelent a Tiszántúli Református Egyházkerület Sajtóalapjának támogatásával).

Mindenképen vigasztaló, hogy ez a könyv napvilágra jöhetett. Kritikus évtizedeket élünk át és a sok zavar és ellenmondás közt, melynek tanui vagyunk, legki-

nosabb az a bizonytalanság, mely a fogalmi tisztázatlanságokban mutatkozik. Ez mutatkozik pl. a világnézet fogalmában is, melynek ez a kaotikus kor mindig új és új értelmezést ad. Ebben a zavarban épen az a legjelentősebb, hogy könnyen elveszítjük a gondolat erejébe vetett h.tünket s főleg a gondolat elsőségébe vetett bizalmunkat.

A világnézet fogalmának nagyon fontos előzményei vannak és megmérhetetlen gyakorlati jelentősége. Péter Zoltán úgy az előzményekkel, mint a jelentőséggel tisztában van, ezért tartja fontosnak az elméleti tisztázást. A kellően tisztázott fogalom, mely ugyszólván a véresejtjeinkbe megy át, már több, mint az elmélet. Aki benső énje szerint átértett valamit, már túl van az elméleten, az már az élő világ részese, sőt csakis ilyen ember részese igazán az élő világnak. De lehetséges-e ma a fogalmak tiszta átélése, mikor a legfontosabb fogalmak is a divatnak, az idők szeszélyének vannak alávetve? A fogalmak igazodnak ma a tettekhez és nem a tettek a fogalmakhoz, ennek a veszélyét csak az olyan ember érti meg, aki még tudatosan élte át a gondolkodás történetét és nem veszti el annak a reményét, hogy — a gondolat egyszer megint vezető szerephez jut.

Péter Zoltán tisztában van a feladat nehézségeivel, de fontosságával is. Mint gondolkodó is és mint magyar gondolkodó is érdemesnek látja a kérdés tisztázását. A világnézetet szellemi életünk alapvető jelenségének látja, amelynek meghatározása örökös feladat az emberiség számára. Örökös feladat, tehát nem egyszer s mindenkorra megoldható. Nagy az út a Leibniz-féle monasoktól a mai világképig s a már Schleiermarchertől használt Weltanschauungtól a mai világnézetig.

Péter Zoltán Diltheyben, a német historizmus alapvetőjében látja a kérdés első feldolgozóját. Magának a világnézetannak gondolatát is Dilthey vetette fel *Weltanschauungslehre* címen. A szó használata úgy a németben, mint a magyarban sok eltérést mutat (Weltansicht, Lebensansicht, Weltanschauung-élet nézet, világnézet, világszemlélet, stb.) s ezek az eltérések magyarázzák azt a hullámzást, mely a fogalom értelmezésében időről időre mutatkozik. A világnézetkutatást a pozitivistá materialista szellemmel folytatott harcában Dilthey indítja meg, aki Kanttal és Kant híveinek spekulatív filozófiájával is szembe szállva az élet spontaneitásának igyekszik érvényt szerezni: „Igy jut el a világnézet fogalmához, melybe az emberi lélek összes nyilatkozásait mint egyetlen összképbe akarja foglalni. Azt az alapmagatartást keresi, azt a stílust, melyet elárulnak az élet színes, hangos, változatos tünényeivel szemben.“ (9.)

Természetes, hogy az élet fogalma, ez az új indítóerő nemcsak a természet-tudományokkal szemben, hanem a szellemtudományok minden terén is hódító útra indul. A vitalizmus egyre erősödik, a szellem épűgy az élet megnyilvánulásaihoz tartozik, mint az anyag s ez alól a világnézet kutatása sem lehet kivétel. A kérdés kényes és finom megkülönböztetést követel. Az új irány szembennáll a materializmussal, de a világnézet értelmét mégis az embernek az anyaghoz, a látható világhoz való viszonya adja meg. Nem véletlen, hogy a Weltbild és Weltanschauung sokáig mint egyenrangú kifejezések váltogatták egymást az irodalomban. Péter jártas vezetőként tájékoztat bennünket a kérdés fejlődésfokain Dennert, Hunzinger, Jaspers elméletein át egészen Kriek elgondolásáig, ki a világnézetet a művelt ember mítoszának nevezi.

Sok átalakításon ment át a fogalom, míg eljutottunk Dilthey megfogalmazásáig, ki a világgal szemben tanúsított egész magatartásunkat nevezi világnézetnek. Még ez sem kielégítő, mert Dilthey a világnézet típusok összeállításában a filozófiai

világnézet vizsgálatára szorítkozott, hangsúlyozva az irracionális elemek döntő szerepét. Péter Zoltán úgy érzi, hogy ez a felfogás egyoldalúságra vezet, mert a világnézet kutatásáról s magáról a tudományos világnézetről épen a világnézetek mai küzdelmében kell döntenie. „A döntést — írja Péter — nem bízhatjuk az öntudatlan, igazolatlan meggyőződés, sejtelmek, még kevésbé az erőszak hatalmára, hanem egyedül az értelem világítása mellett egész intelligenciánkkal leszünk képesek a kivezető utat megtalálni.“ (17.)

Ez az állásfoglalás Péter Zoltánra nemcsak mint egyénre, de a magyar észjárására is jellemző. A szellemnek ugyanaz a magatartása, mely Böhm Károlyt, az okság törvényének magyar kutatóját, elfordította a metafizikai egyoldalúságtól, ugyanaz a józanság diktálja Péter Zoltánnak, hogy a „világnézetet ne engedje sötét sejtelmek prédájává, tisztázhatatlan szövödménnyé válni.“ A szellemi lét egészét nem hajlandó szétforgácsolni, nem akarja az öntudatos emberek előtt álló örök feladatot, a világnézet kialakítását fölöslegessé tenni. „A készen átadható és átvehető sablon-, világnézet épen a lélek, a szellem megölkje, halála lenne . . . A középkorhoz hasonlóan egységes világnézet ábrándja lehet megnyugtató álmot kényelemszerető emberek számára, de ez mitsem bizonyít helyessége mellett. A világnézet nem adottság, hanem feladat. Nem sztatikus, hanem dinamikus szellemi tényező. Örök feladat minden ember, minden kor és minden nemzet számára.“ (23.) A sablonvilágnézet veszedelme nyilvánvaló: első fázisában a pozitívizmus módszerétől vagy egyoldalúságaitól elfordulva a lelki összefüggéseket keresi a szellemtudományokban; végletes fázisaiban már a természettudományok pozitív módszerrel megállapítható tételeit is (Galilei, Newton törvényei, Eötvös ingatétele, stb.) kétségessé teheti.

Péter Zoltán így foglalja össze a világnézet lényeges jellemvonásait: *a világnézet a világ egységes képével szemben elfoglalt tudatos, értékelő állásfoglalás és belőle sarjadó magatartás.* Ebből a megfogalmazásból adódik a feladat: a világnézet fogalmának más szellemi megnyilvánulásokkal való viszonyát kutatni.

A világnézet kapcsolata a tudománnyal, történettel, értékeléssel, kultúrával, hittel, esztétikával nyilvánvaló s ma mind ebben a viszonyban megvan a kettősség, a kiéleződés s — amennyiben a világnézet akar a döntő tényező lenni —, megvan az ellenmondás is. Jellemző erre pl. Krieck következtetése: a tudomány végeredményben racionális formák között fejezi ki a világnézetben *adott* igazságot. Ugyancsak Krieck kétségbevonja a tiszta ész és abszolút tudomány létezését s ezt a követelményt állítja fel: a tudomány mint népi, faji emberformálás eszköze mutasson utat és módot az új német ember alakítására.

Érdekes, hogy az az irányzat, mely az irracionális értékeket akarja a szellemi élet forrásává tenni s szemben áll a pozitívista gondolkodással s az anyagi bázisra építő történelmi materializmussal —, célkitűzésében és módszerében, legalább is Krieck szélsőséges elgondolása szerint, mégis a történelmi materializmushoz simul, midőn a tudományt egy *adott világnézet* kiszolgálására kényszeríti.

A világnézetnek a történethez, hithez, kultúrához való kapcsolata még jobban kiélesíti az ilyen ellenmondást s ezt az élességet csak a gondolkodó ember *értékelő álláspontja* képes tompítani. Péter nem mellőzi az érzelmek, a vallás, az erkölcs világnézetformáló erejét, de — Böhm állásfoglalását követve — ő is azt tartja, hogy *világnézet* kutatásokat *értékelméleti* kutatások nélkül el sem lehet képzelni. Péter — s ez bizonyítja az ő arany középútját — nem külön, de egységben, vagy legalább is kölcsönhatásban látja a dolgot. A művész a maga mély intuíciójával, az egyénből kiformált személyiség *nemcsak vezetőitjei, de alakítói* is a világnézetnek.

Péter a világnézettant gyakorlati tudománynak tartja s ebből következik, hogy meg kellett volna vizsgálnia a szociológiával való viszonyát is. Ez ép oly természetes lenne, mint a történelem és világnézet kapcsolatának mérlegelése, hiszen a szociális fejlődés tanát a világeseményektől nem lehet elkülöníteni s ha a történelem, a kultúra, a hit, az erkölcsiség hatnak világnézetünk kialakulására, hogyne volna hatással az egyének mindenkori szociális helyzete? És hogyne lehetne és kellene kapcsolatba hozni a szociológiával, mely a társadalmi helyzet változásait ismerteti?

Eltekintve ettől a kihagyástól, Péter Zoltán igenlően felel e kérdésre: lehetséges-e a világnézettan mint komoly tudomány? Hogy ebben igaza van, azt könnyen elhiteti és bizonyítja azokkal a tudományos eredményekkel, melyek az igenlés mellett szólnak.

A különböző világnézetek alakulása tény, ezeket a történetképződményeket lehetetlen tudomásul nem venni. Ez a világnézetkutatás nyersanyaga. Fontosabb kérdések: *milyen módszerekkel, mily eszközökkel érhetjük el a célt?* Péter Zoltán jól látja, hogy a munka bonyolultságait éppen a tárgykör gazdagsága okozza. Minden eddigi világnézetet a maga konkrét voltában nem lehet megismerni s a végtelen számú egyéni különbségek is nehezítik a kérdést. Itt tehát csak a *helyes disztingválás segít*: a lényeges jelenségek elválasztása a nem lényegesektől. Az általános érvény fontos szempont s itt az értékelés igazítja utba bennünket. Tény, hogy szomjas lélekkel keressük a megnyugtató világnézetet s ezt sem irracionálizmussal, sem a „mindent tudás” és „semmit se n vállalás” gesztusával nem lehet megoldani.

A világnézetkutatásban már Dilthey alkalmazta a típust, mint kutatási eszközt. Péter felvázolja az eddigi típusfogalmakat s ő maga háromféle irányú típusort állít fel: diáchronikus azaz történeti, synchronikus azaz egykorú és szisztematikus világnézeteket. „Az előbe tartoznak az egyes történeti korok világnézetei, másodikba az egy korban mutatkozó nemzeti, faji, társadalmi, osztálytagozódás, foglalkozási ág szerint elkülönülő típusok. Amint kétségtelenül más volt pl. az ókor világnézete, mint a reneszánszé, éppúgy nagy különbség van korunkban a német ember és az amerikai világfelfogása között vagy a gyári munkásé és művészé között. Végül a rendszeres típusok közé tartoznak a korok esetlenségeitől függetlenül felvett világnézeti rendszerek, mint a Dilthey típusai. [203].

Péter figyelmét nem kerüli el, hogy a világnézeti szempont érvényesítésének terén a szellemtudományokban már túlzott megállapítások vannak. Amilyen fontos a merő objektív adatok felsorolása helyett a szellemi összefüggések megállapítása, olyan veszedelmevet jelent a túlzás. Multban és jelenben egyformán nehéz valamely korszakot egyetlen világnézettel jellemezni (vagy amint Péter találóan mondja: *cégjelézni*). A synchronikus világnézetek területén különösen kényes a munka, nehéz az elhatároló szempontok megjelölése: „Az élet tarka kaleidoszkópja a kutatót nagy kísértésbe viszi: minél alaposabban foglalkozik a kérdéssel, annál többféle változatot vél találni. Hiszen pl. egyetlen nemzet keretén belül is a különböző foglalkozási ágak, társadalmi osztályok, települési közösségek, életkorok, vallási eltérések, sőt szabad alkalmi társulások és e szempontok keveredései szinte átláthatatlan sokféleséget eredményeznek a világ megítélésében.” (205)

Péter nagyon óvatosan jár el, amikor csak a világnézet egészére kiterjedő és a minden vonatkozáson keresztül húzódó lényegi eltérés alapján nevezi meg típusait. Nagyon hangsúlyozza továbbá a világnézet gyakorlati vonatkozását s ebből látszik, hogy felismerte annak gyakorlati rendeltetését.

Összegezzünk. Péter Zoltán már Spranger: *Az ifjúkor lélektanának* lefordítá-

sával és Sprangerről írt lélektani tanulmányaival eddig is jó munkát végzett. A Világnézetten alapvetése is figyelemre méltó termése a magyar filozófiai irodalomnak. A kérdés eddigi feldolgozásait kitűnő tájékozottsággal vázolja, a további kutatás lehetőségeit világosan megmutatja, elméletek és egyoldalúságok útvesztőjébe nem téved, a probléma gyakorlati vonatkozásait jól megérzi, a világnézet beteges kiélezéseivel szembe tud nézni, az ostromló világáramlatokban meg meri látni a tévedéseket, az ostromlottakban az örök érvényű igazságokat. Vállalkozása ideális, mert tisztázni igyekszik olyan fogalmakat, melyeket a mai divat ellenmondásokba bonyolított, de egyben reális ez a vállalkozás, mert a jól tisztázott fogalmak után szoktak elkövetkezni a becsületes állásfoglalások és jószándékú cselekvések. Úgy érezzük, hogy a magyar tudománynak és a magyar életnek komolyan használ ez a munka.

Kemény Gábor.

Az ember lelki világa. — Nevelési ismeretek. — A Liceum és Leányliceum III. osztálya számára írta Mácsay Károly és dr. Zombor Zoltán, Budapest, Franklin Társ. 1940.

Újabb időben a tankönyvirodalommal szemben jogosan emelkedtek az igények. Negatív és pozitív irányban egyformán tisztázódnak a követelmények. Ne adjon *holt* anyagot, *ne csupán a tanárnak készüljön* — érthető óvások. Igazán *élményt* jelentsen a tanulónak, az öntevékenység és *munkáltatás* elvének és gyakorlatának feleljen meg — ezek is indokolt kívánságok. Valóban csak kevés ideje hangsúlyozzák ezeket a kívánságokat, holott a tanulónak a tankönyv az első irodalmi élménye s ha ez az élmény gazdag és termékeny, a jó tankönyvön át találja meg az utat az irodalom és tudomány értékes alkotásaihoz. Az élményszerűség megvalósulása annál nehezebb, minél elvontabb, tárgyról van szó. Az ember lelki világa is elvont dolog, ha ridegen a fogalmak felsorolásához és szabályos elraktározásához ragaszkodunk, de ugyanez a tárgy élő valósággá is lehet, ha — mellőzve a rideg meghatározásokat — a magunk életével hozzuk összefüggésbe a lelki funkciókat. Erre törekedtek Mácsay Károly és dr. Zombor Zoltán *Az ember lelki világával*. Jellemző a könyv alcíme: Nevelési ismeretek. Az utasítás az ember lelki világának ismertetését a nevelési ismeretek tárgyai közé sorozta s ezt a nevelő célzatot a szerzők pillanatra sem tévesztették szem elől. Szabatos és világos tárgyalásra törekedtek s tartózkodtak minden bonyodalmas meghatározástól. A tanuló ismerje meg magát és az embereket — ezt a célt az arany középúton teszik lehetővé, mert előadásuk sem nem terjedősen népszerű, sem nem tudákos. És úgy a tanárnak, mint a tanulónak alkalmat adnak arra, hogy az olvasottakat izlésük és tudásuk szerint kiegészíthessék. A lelki élet-alakulás r: jzában pl. nagyon helyes a regényekre való utalás. Hogy az újabb irodalomról ne is szójunk: van-e könyv, mely tudatosabbá teheti a lelki élet fejlődését, mint egy gondos figyelemmel olvasott Eötvös vagy Kemény Zsigmond-regény?

Ezt a könyvet nevelők írják jórészt jövőendő nevelők részére s így nagyon érthető annak hangsúlyozása, hogy a magyar jövő az egyesek lelki minőségén fordul meg. Az olyan feltevések viszont, hogy sok értékes ember jó közvéleményt teremt-e, társadalmi jelenségek e utalnak. A megismerés módszere, a mások megfigyelése szintén szociológiai határkérdést érintenek. Ezzel és a közvéleményalakulással kapcsolatban nem ártott volna a *t' meglélektan* jelenségeire is utalni, mert hiszen magunkon és másokon kívül önmagunknak a tömeghez való viszonyát is meg kell figyelnünk és épen a közvélemény az, amely „nem értékes“ emberek összeműködéséből is kialakulhat s amellyel szemben az egyénnek, ha el nem akar sodródni, különösen fel kell vértéznie magát.